

INKLYUZIV TA’LIMDA BOLALAR UCHUN TO‘SIQSIZ MUHIT YARATISH VA UNDAGI MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH

Mamasoliyeva Barnoxon Xasanboyevna

Namangan viloyati Pop tumani 49-sonli umumta’lim maktabi maxsus pedagogi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim tizimida barcha bolalar, jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo’lgan bolalar uchun to’siqsiz muhit yaratishning ahamiyati yoritiladi. Jismoniy, pedagogik, axborot va psixologik to’siqlar tahlil qilinib, ularni bartaraf etishning samarali yo’llari ko’rsatib beriladi. Maqola inklyuziv ta’lim jarayonida pedagog, psixolog, logoped, ota-ona va jamiyat hamkorligining muhimligini asoslab beradi.*

Kalit so’zlar: *inklyuziv ta’lim, to’siqsiz muhit, maxsus ehtiyojli bolalar, moslashtirilgan ta’lim, pedagogik yondashuv, ijtimoiy integratsiya, rehabilitatsiya.*

Kirish

Inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalar, ularning imkoniyatlari va ehtiyojlaridan qat’i nazar, teng ta’lim olish huquqini ta’minlovchi ta’lim tizimidir. Inklyuziv muhit yaratish orqali bolalarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida rivojlanishi ta’minlanadi. Shu sababli to’siqsiz muhit yaratish va mavjud muammolarni bartaraf etish dolzarb masala hisoblanadi.

Inklyuziv ta’limda to’siqsiz muhit tushunchasi

To’siqsiz muhit — bu bolaning harakatlanishi, muloqoti, ta’lim olishi va ijtimoiylashuvi uchun jismoniy, psixologik va axborot to’siqlari mavjud bo’lmagan sharoitdir. Bu muhit quyidagi tarkibiy qismlarni o’z ichiga oladi:

- jismoniy muhit (binolar, yo’laklar, lift, panduslar);
- pedagogik muhit (moslashtirilgan dasturlar, individual yondashuv);
- axborot muhiti (vizual, eshitish, taktil vositalar);
- psixologik muhit (qabul qilish, hurmat, qo’llab-quvvatlash).

Inklyuziv ta’limda uchraydigan muammolar

1. Jismoniy to’siqlar

- pandus va liftlarning yetishmasligi;
- moslashtirilgan sinf xonalarining yo’qligi;
- sanitariya sharoitlarining nomukammalligi.

2. Pedagogik muammolar

- o’qituvchilarning inklyuziv ta’lim bo’yicha bilim va tajribasining yetarli emasligi;
- individual ta’lim rejalarining yo’qligi;
- moslashtirilgan darslik va metodik materiallar tanqisligi.

3. Psixologik muammolar

- bolalarda o’ziga ishonchsizlik;
- tengdoshlar tomonidan qabul qilinmaslik;
- diskriminatsiya va stereotiplar.

4. Ijtimoiy muammolar

ota-onalarning inklyuziv ta'limga nisbatan noto'g'ri qarashlari;
jamiyatda tushunmovchilik va befarqlik.

Muammolarni bartaraf etish yo'llari

1. Jismoniy muhitni moslashtirish

Ta'lim muassasalarida pandus, tutqichlar, liftlar, maxsus mebellar va belgilar o'rnatilishi lozim. Sinf xonalari bolalarning ehtiyojlariga mos tarzda jihozlanishi zarur.

2. Pedagoglarning malakasini oshirish

O'qituvchilar uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha malaka oshirish kurslari, treninglar va seminarlar tashkil etilishi kerak.

3. Individual ta'lim rejaları (ITR)

Har bir bola uchun individual rivojlanish va ta'lim rejasi ishlab chiqilishi, uning imkoniyatlari hisobga olinishi muhim.

4. Psixologik qo'llab-quvvatlash

Maktab psixologi tomonidan moslashuv mashg'ulotlari, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish, o'z-o'zini baholashni oshirishga qaratilgan ishlar olib boriladi.

5. Ota-ona va jamiyat bilan hamkorlik

Ota-onalar bilan muntazam suhbatlar, seminarlar, targ'ibot ishlari olib borish orqali inklyuziv ta'limga ijobiy munosabat shakllantiriladi. Inklyuziv ta'limda to'siqsiz muhit yaratish bolalarning teng huquqli ta'lim olishini ta'minlaydi. Jismoniy, pedagogik va psixologik muammolarni kompleks yondashuv orqali bartaraf etish inklyuziv ta'lim samaradorligini oshiradi. Eng muhimi, har bir bola jamiyatning teng a'zosi sifatida e'tirof etiladi.

Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy mahorati va hamkorligi, avvalo, alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Inklyuziv ta'lim nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan har qanday holatlarni istisno etadigan, barcha uchun teng muomalani ta'minlaydigan, lekin maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bolalar uchun zarur sharoit yaratadigan mafkuraga asoslanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida barcha uchun ta'lim olish huquqi kafolatlangan. Milliy qonunchiligimizda ham nogironligi bo'lgan shaxslar uchun salohiyatlarini yuzaga chiqarishda teng huquqlar belgilangan. Bugungi kunda nogironligi va rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar sifatli ta'lim olishlari va keyinchalik munosib ish topishlari uchun ularga haqiqiy inklyuziv sharoitlarni yaratish bo'yicha mamlakatimizda bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta'limning muhim muammolaridan biri bo'lgan alohida ta'lim ehtiyojga ega bo'lgan bolalar guruhini aniqlab, ularga sifatli ta'lim shakllarida bilim berish va salohiyatini oshirishdan iboratdir. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda ustuvor yo'nalishlarga ega bo'lgan tamoyillari va yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan maktabning ta'lim faoliyatiga, yo'nalishlariga, hamda imkoniyatlarga (jismoniy, intellektual) mos kelishi maqsadga muvofiqdir. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan ilk kunidanoq Respublika Hukumati yosh avlodning sog'lig'i, ta'lim hamda tarbiyasi masalalariga jiddiy ahamiyat berib kelmoqda. Ushbu ishlarning amaliy yechimi bevosita uzluksiz ta'lim tizimi bo'g'ini bo'lgan maktab bilan bog'liq. Ta'limimiz diqqat markazida

erkin, ongli, o‘z va dunyo mamlakatlari milliy va madaniy qadriyatlariga hurmatda bo‘lgan barkamol shaxsni tarbiyalash turadi. Hozirgi kunda maxsus ta‘lim tizimiga “anomal”, “nuqsonli”, “aqli zaif” kabi atamalar o‘rniga “alohida e‘tiborga muhtoj”, “aqliy rivojlanishida muammosi bo‘lgan”, “rivojlanishida chetga chiqishlari mavjud” atamalari kirib keldi. Bu hol bunday bolalarning reabilitatsiya, korreksiya, ijtimoiy hayotga moslashuvlari va integratsiyalashuv (uyg‘unlashuv)lari masalalariga bo‘lgan munosabatlarning o‘zgarishiga olib keldi. Asta-sekinlik bilan dunyoga yuz tutgan ta‘lim tizimida ham yangi yo‘nalish ishlari boshlab yuborildi. Maxsus ta‘lim tizimiga muqobil bo‘lgan yangi yo‘nalish maktablari – inklyuziv maktablari shakllana boshladi. 1996 yildan e‘tiboran kirib kelgan va 2000 yildan e‘tiboran xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda turli Loyihalar asosida tashkil etib kelinayotgan inklyuziv ta‘lim muassasalari dastlab muvaffaqiyatlarga erishishiga qaramay, mazkur qo‘llabquvvatlashlar yakunlangach, maktablarda qator depsinishlar yuzaga kelmoqda. Shu sababli ham ta‘limning me‘yoriy-huquqiy va nazariy asoslarini puxta o‘rganish va u orqali inklyuziv ta‘limning samarali tizimiga o‘tish xalq ta‘limi tizimida dolzarb masala sanaladi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning BMT Inson huquqlari bo‘yicha kengashi 46- sessiyasidagi nutqida strategik yo‘nalishlar, jumladan, Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konventsiyani ratifikatsiya qilish masalasiga alohida e‘tibor qaratildi malumki, inklyuziv ta‘limda maxsus ta‘lim ehtiyojidagi bolalar barcha bolalar bilan birga mlum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiriladi. Maxsus ta‘lim aqliy, jismoniy tashqi ko‘rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta‘lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko‘ra belgilanadi. Maxsus ta‘lim o‘qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o‘qitilsa, inklyuziv ta‘lim bolaga yo‘naltirilgan va moslashtirilgan, yo‘riqnomali, barchaga mo‘ljallangan o‘quv dasturi asosida o‘qitiladi. Inklyuziv ta‘limning o‘ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o‘qituvchi bir - birlaridan o‘rganishadi hamda muammolarni birgalikda hal etishadi. Bu ta‘lim bir tomonlama bo‘lmasligi kerak. Imkoniyati cheklangan bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, ko‘nikma va qobiliyatini rivojlantirish, yoshligidan o‘rganishni rag‘batlantirishda oila ishtiroki muhim. Inklyuziv ta‘lim jarayonida otaonalar bilan ishlash ham muhim. Takidlash joizki, alohida ehtiyojli ota-onalarga ularning farzandlari jamiyatning bir bo‘lagi bo‘lish huquqiga ega ekanini tushuntirish, bu ishonchni ularning ongiga yetkazish kerak. Mamlakatimiz ta‘lim tizimida bu masalaga alohida e‘tibor qaratiladi.

O‘quv faoliyatining mazmuni quyidagilarga qaratilgan: o‘qituvchilar inklyuziya falsafasini qabul qilishlari; bolani kuzatish, uning xulq-atvori va ta‘limidagi o‘zgarishlarni qayd etish malakalarini oshirish; pedagogik muammolarni hal qilishda bolaning ota-onasi bilan yaqin hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va bu o‘zaro ta‘sirni bola rivojlanishi uchun uning natijalarining maksimal samaradorligi bilan tashkil etish ko‘nikmalarini shakllantirish. Alohida ta‘limga ehtiyojli bo‘lgan bolalar va rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolani maxsus sinflarga va integral sinflarga qo‘yish (ko‘chirish) ota-onalarning (qonuniy vakillarning) iltimosiga binoan amalga oshiriladi va ta‘lim muassasasi rahbarining buyrug‘i bilan rasmiylashtirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Maxsus va yaxlit sinfda ta‘lim (TPK) tomonidan tavsiya etilgan umumta‘lim dasturlari va chuqur dinamik psixologik-pedagogik imtihon ma‘lumotlari asosida sinf rahbarlari va Kengash a‘zolari tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan individual yo‘naltirilgan o‘quv rejalari va dasturlari bo‘yicha amalga oshiriladi.

Nogiron bolani rivojlanishi uchun uni qayta ijtimoiylashtirish jarayonlariga qo'shilishi mumkin bo'lgan sharoitlarni yaratish kerak. Bunday muhit o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini birlashtirishga, shuningdek, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etishda psixologik yordam ko'rsatishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'limda ishlash uchun o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi. - o'qitishning moslashuvchan shakllariga, interfaol o'qitish uslublariga ega bo'lish; - bilish faoliyati mustaqilligini rag'batlantirish qobiliyati; - jamoada ishlash qobiliyati, alohida ehtiyojli bolalar ta'limi uchun psixologikpedagogik yordamni yaratish uchun mutaxassislar bilan o'zaro aloqada bo'lish; Nogiron bolalarni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash o'qituvchining har xil turdagi sog'lig'i bilan bog'liq muammolarga duch kelgan bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikdagi va individual faoliyatini tashkil etish qobiliyatini taxmin qiladi har bir bolaning tarixi to'g'risida dastlabki ma'lumotlarni to'plash ularni qobiliyati haqidagi bilimlarni oshirishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablardan biri bu bolaning hissiy barqarorligini nazorat qilish talabidir. Inklyuziv ta'lim o'qituvchisi mentalitetining (Mentalitet-ijtimoiy yoki etnik guruhga, millatga, xalqqa, millatga xos bo'lgan aqliy, hissiy, madaniy xususiyatlar, qiymat yo'nalishlari) tarkibiy xususiyatlari bu munosabatdir: bolaning qadr-qimmatiga, uning qobiliyatlari va yutuqlaridan qat'iy nazar, har kimning tengdoshlari bilan muloqot qilish, qo'llab-quvvatlash va do'stlik qilish huquqidir. Barcha bolalarning hamkorlikdagi ta'limi ikki tomonlama ijobiy xislatlarga ega. Agar, ushbu jarayon orqali alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarning o'z oilalari, mahalladoshlari bilan birga o'sib ulg'ayishlari taminlansa, sog'lom bolalarning rivojlanishlarida muammolari bo'lgan bolalarning imkoniyatlarini ko'rib, ular ham nuqsonli emas, balki o'zgacha rivojlanishga ega bo'lgan bolalar ekanliklarini anglashlari sodir bo'ladi. Shu sababli ham bunday ta'limning g'oyasi - «Inklyuziv maktablardan – inklyuziv jamiyat sari» shiori asosiga qurilgan. Barcha toifadagi bolalarni qamrab olgan holda umumiy ta'lim tizimida o'quvchilarni o'qitish va ularning tengligini ta'minlash orqali nogironligi bo'lgan bolalar kelajakda ijtimoiy hayotda o'z o'rnilarini topishlari mumkindir. Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli targ'ib etish uchun ba'zi qoidalarga amal qilgan holda moslashuvchan muhitni yaratish juda muhim hisoblanadi. Aynan shu qoidalar sifatli ta'lim garovidir.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta'limda pedagogik jarayonning mazmun komponenti alohida ehtiyojli bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tarkibning o'zgaruvchanligini ta'minlashdan iboratdir. Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo'lmish farzandlarni ma'suliyatini his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab yashnashiga salmoqli ulush qo'shadigan munosib fuqarolar bo'lib yetishishlariga kata umid bilan qaraladi. Ko'plab mamalatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham imkoniyati chaklangan bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktablar mavjud ularning vazifasi esa ularni maxsus o'quv yurtlariga tayyorlash hamda ijtimoiy hayotga moslashuviga shart-sharoit yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi Qonuni». // – Toshkent, 2008.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktyabrdagi “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi O'RQ-641-son Qonuni.
3. Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya. Xalqaro YuNISEF tashkiloti. – Toshkent, 1992. – 48 b.
4. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta'lim to'g'risida”gi O'RQ-637-son Qonuni.
5. Ахмедов, Б. А. (2021). Задачи обеспечения надежности кластерных систем в непрерывной образовательной среде. Eurasian Education Science and Innovation Journal, 1(22), 15-19.
6. Akhmedov, B. A., Shuhkrat, K, (2020). Cluster methods of learning english using information technology. Scientific Progress, 1(2), 40-43.
7. Ziyonet